

Bertrand Russell: Analýza poznania

Bratislava 2003, Kalligram, s. 187.

Bertrand Russell (1873-1970) bol charismatickou osobnosťou, ktorá len málokoho nechala ľahostajným. Russellovo rozsiahle dielo aj osoba sa stretli tak so zatracovaním, ako aj s nadšeným obdivom. Na Russellovo pôsobenie v roli „verejného intelektuála“ môžeme mať rozličné názory (viď napríklad jeho portrét podľa P. Johnsona), ale jeho prínos a výsledky v oblasti matematickej logiky a filozofie jazyka (teória typov, gramatická a logická forma, teória vlastných mien, teória deskripcií, metóda analýzy atď.) s relevantným dosahom na metafyziku a de facto na všetky filozofické disciplíny sú neodškriepiteľné. Domáci čitateľ/ka mali doposiaľ k dispozícii len nevydarený slovenský preklad *Problémov filozofie* (1993) a český výber statí *Logika, jazyk a veda* (K. Berka a L. Tondl, Praha 1967). Vzhľadom na závažnosť Russellovho teoretického odkazu treba uvítať najnovší výber z jeho epistemologických prác, ktoré vybral, preložil a zasväteným doslovom doplnil M. Zouhar. Prekladateľ preukázal jazykovú aj profesionálnu kompetenciu, čo žiaľ v prípade filozofických prekladov z vydavateľstva Kalligram vonkoncom nebýva pravidlom. Prekladateľ rešpektuje ducha aj literu Russellových textov a úspešne zvláda terminologické úskalia. Skvelú prekladateľskú prácu však znehodnocuje chybné uvedené priezvisko Russel (!) na obálke knihy, čo však je vecou technického redaktora, ktorý si nedal námahu overiť si, ako sa píše autor knihy nahliadnutím do textu. Fakt, že nejde o neznámeho, ale svetoznámeho autora, robí toto nedbajstvo obzvlášť trápny.

Výber zahrnuje päť statí: slávny článok *Poznanie na základe oboznámenosti a poznanie na základe deskripcie*, s. 9-33; *O vzťahoch všeobecnín a jednotlivín*, s. 34-60; *O povahe oboznámenosti*, s.61-125; *Vzťah zmyslových údajov k fyzike*, s. 126-158; *Základné zložky hmoty*, s. 160-179, ku ktorým sa radia doslov, bibliografická poznámka a starostlivo spracovaný register.

V pozadí Russellových názorov na problematiku poznania je jednak idea logického atomizmu a maxima: „Vždy, keď je to možné nahradiť, neznáme entity konštrukciami známych entít“, jednak akceptácia rozlíšenia proпозиčného od nonproпозиčného poznania (knowledge that, knowledge of). V rámci proпозиčného potom Russell zavádza odlišenie poznania na základe oboznámenosti (knowledge by acquaintance) a poznania na základe deskripcie (knowledge by description). Russell pokračuje v duchu descartovskej snahy nájsť nespochybniteľné poznanie, ktoré si uvedomujeme, a v tomto smere je fundacionalista, pričom rozpracúva sofistikovanú verziu tradičného britského empiricizmu (J. Locke, D. Hume, G. Berkeley). Jeho cieľom bolo prekonať dualizmus mentálneho a fyzického (v zmysle fyziky) a odmietnuť substanciu ako substrát vecí. Pri formulovaní odpovede na otázku, čo tvorí toto nepochybné isté poznanie však Russell kolíše medzi reprezentacionalistickým realizmom a fenomenalizmom, čo pozorní čitatelia tohto výberu zaiste postrehnú.

Za základný fakt poznávania pokladá Russell terminologické rozlíšenie subjektu a objektu, pričom oboznámenosť pokladá za kognitívny vzťah, v ktorom sa myslí prezentuje objekt. Na otázku, aké objekty sú myslí bezprostredne prezentované, Russell tvrdí, že sú to zmyslové údaje (sense data) a všeobecniny. „Existujú teda prinajmenšom dva druhy objektov, ktoré si uvedomujem: jednotliviny a všeobecniny. Medzi jednotliviny zahŕňam všetky súcna a všetky komplexy, ktorých jednou alebo viacerými zložkami sú súcna napríklad toto-pred-týmto, toto nad-týmto, žltosť-tohto. Medzi všeobecniny zahŕňam všetky objekty, ktoré nemajú nijakú jednotlivinu ako svoju zložku.“ (s. 14-15) Medzi objekty, s ktorými nie sme vo vzťahu oboznámenosti patria fyzické objekty a mysle iných ľudí. Tieto poznávame „poznaním na základe deskripcie“. „Pod deskripciou rozumiem výraz tvaru nejakej také a také (neurčitá deskripcia) alebo jediné také a také“ (určitá deskripcia). Russell rozvíja teóriu poznania pomocou určitých deskripcií, t. j. pri ktorých vieme, že existuje nejaký objekt zodpovedajúci tejto deskripcii, hoci nie sme s ním oboznámení. Russell upozorňuje v duchu svojej koncepcie, že bežné slová i vlastné mená sú zvyčajne deskripciami (17) So zreteľom na súdy Russell tvrdí, že sa neskladá z mentálnych zložiek, z ideí, ale z udalosti, ktorej zložkami sú myseľ a určité objekty, jednotliviny a všeobecniny. Správna analýza súdu musí dospieť k tomu, že všetky objekty ako zložky súdu musia byť objektmi, s ktorými je myseľ oboznámená. To ale znamená, že denotát deskriptívnych zvratov nemôže byť zložkou súdu (s. 32-33)

Stat' venovaná rozdeleniu objektov metafyziky a skúmaniu argumentov v prospech jestvovania jednotlivín a všeobecnín, pričom sa rozlišujú psychologické a metafyzické odlišnosti (vnemy, pojmy, logické rozlíšenie vzťahov od entít a rozlíšenie medzi slovesami a substantívami) (s. 37). Jednotliviny sa pokladajú spravidla za entity, ktoré môžu byť len subjektmi alebo argumentmi vzťahov, a nie predikátmi alebo vzťahmi (s. 39) Otázka o existencii jednotlivín a všeobecnín sa potom formuluje takto: „či nevzťahy sa rozdeľujú do dvoch druhov, na subjekty a predikáty, alebo skôr na argumenty, ktoré môžu byť len subjektmi, a na argumenty, ktoré môžu byť buď subjektmi, alebo predikátmi“ (s. 39) Z tejto otázky potom vyplýva ďalšia, totiž, či existuje vzťah predikácie? Na základe nuansovaných analýz Russell podáva rozdiely medzi vnemom a pojmom, entitami existujúcimi v čase a entitami neexistujúcimi v čase, pričom objavuje protiklad medzi entitami, ktoré v jednom čase môžu byť na viacerých miestach súčasne, a entitami, ktoré môžu byť len na jednom mieste nie na viacerých, alebo nikdy. To mu umožňuje vymedziť jednotlivinu a všeobecninu. „...potom môžeme jednotlivinu definovať ako entitu, ktorá nemôže byť na viacerých miestach alebo patriť súčasne viacerým miestam než jednému a všeobecninu ako entitu, ktorá buď nemôže byť na žiadnom mieste či patriť žiadnemu miestu, alebo môže byť na mnohých miestach alebo patriť mnohým miestam súčasne.“ (s. 56) Na základe analýzy vzťahov medzi substantívami a slovesami tvrdí, že substancie v logickom zmysle sú totožné s jednotlivinami a predikáty so vzťahmi sú totožné so všeobecninami. Bežné vnímateľné vlastnosti sú predikátmi jednotlivín, ktoré sú ich exemplármi. Argumentáciu, ktorú v tejto stati rozvinul, neskôr zamietol, lebo teória ktorá predpokladá jednotliviny, sa nedá dokázať a teória, ktorá ich odmieta, má prednosť logickej efektívnosti. (s. 59)

Keďže každý kognitívny vzťah nech už ide o spomínanie, zapamätávanie, predstavovanie, vieru v niečo, nevieru v niečo atď predpokladá oboznámenosť, je nevyhnutné podrobnejšie charakterizovať tento vzťah. Toto robí Russell v stati o povahe oboznámenosti, v ktorej rozoberá skúsenosť, reaguje na neutrálny monizmus (E. Mach a W. James) a Meinongovo rozlíšenie obsahu a objektu a jeho prezentáciu v aktoch mysle, skúma argumentáciu v prospech rozdielnosti mentálneho a fyzického. Dopieva tu k záveru, že prežívanie skúsenosti je dvojargumentový vzťah a meno subjekt pripisuje čomukoľvek, čo je oboznámené s objektmi. Problém subjektu hoci nie je oboznámený sám so sebou, umožňuje riešiť problém „ja“, pričom na veľkom priestore Russell dôvodí proti téze, že myseľ je oboznámená bezprostredne sama so sebou a že skúsenosť zahŕňa mentálne reprezentácie alebo obsahy odrážajúce rozmanité objekty

Fyzika sa pokladá za prototyp empirickej a experimentálnej vedy, ale otázky, aké objekty a ako ich fyzika poznáva nastoľujú celý rad problémov, ktoré Russell brilantne rozpitval v článku *Vzťah zmyslových údajov k fyzike*. „Ak má byť teda fyzika verifikovateľná, narážame na tento problém: fyzika predpokladá zmyslové údaje ako funkcie fyzikálnych objektov, ale verifikácia je možná len vtedy, keď fyzikálne objekty možno chápať ako funkcie zmyslových údajov. Rovnice, ktoré zmyslové údaje prezentujú pomocou fyzikálnych objektov, musíme vyriešiť tak, aby prezentovali fyzikálne objekty pomocou zmyslových údajov.“ (s. 128) So zreteľom na tento problém sa analyzuje otázka povahy zmyslových údajov, rozdiel medzi tzv. senzibíliami a zmyslovými údajmi (130-131), argumentuje sa, že zmyslové údaje sú fyzické, na pozadí ich rozlíšenia od pocitov a zdôrazňovania, že subjektívnosť je fyziologická, a nie fyzická (s. 132-133), v zmysle Occamovej britvy sa odmieta substancia ako nemenný substrát odlišný od vecí a vec sa charakterizuje ako trieda jej javov a senzibílií. Značná časť state je zameraná na analýzu priestoru, perspektívnosti priestoru, konštrukcii a jej metóde („vždy, keď je to možné, treba odvodené entity nahradiť logickými konštrukciami“ (s. 136)), situovanosti vecí a senzibílií v perspektívovom priestore, aby sa ukázalo, že jeden všetko zahrňajúci priestor a čas sú konštrukciami, ku ktorým pristupuje aj konštrukcia „trvalých vecí a hmoty“. Hoci hypotézy fyziky nemožno verifikovať, úspechy fyziky dokazujú v ideálnom prípade, keď je poruke postačujúci súbor senzibílií, že sa všetky zmyslové údaje dali vypočítať. (s. 152) O vzťahu zmyslových údajov bez spojitosti s fyzikálnou realitou sa hovorí v závere state, kde sa skúma povaha ilúzií, halucinácií, snov, aby skonštatoval, že tieto sa odlišujú od iných zmyslových údajov povahou svojich korelácií s inými senzibíliami a vecami. A teda sú rovnako reálne (s. 153-159) Kolíziu medzi fyzickým a psychologickým hľadiskom v otázke mentálneho a hmoty Russell načrtáva v poslednej stati výberu *Základné zložky hmoty*. S odkazom na Leibniza chce prekonať dualizmus mentálneho a fyzického, pričom svoju koncepciu pokladá za užitočnú hypotézu, ktorá netrpí chybami naivného realizmu ani krajnosťou extrémneho skepticizmu, ktorý diskredituje zmyslové údaje. Russell svoje názory precizoval a podrobne revíziám, preto treba pripomenúť, že v práci *Human Knowledge: Its Scopes and Limits* (1948) sa odklonil od svojho fenomenalizmu a hovorí, že vedecké inferencie majú zdroj v nonpropozícnom poznaní založenom na animálnom očakávaní, podmučenom kauzálnym

spojením s prostredím. Hoci Russellov fundacionalizmus a presvedčenie, že existujú základné stavebné kamene poznania v podobe zmyslových údajov, boli podrobené mnohým kritikám, o čom sa možno presvedčiť napríklad prelistovaním *Teórie poznania* od K. Lehrera (Bratislava, Infopress 1999), ostávajú Russellove analýzy podnetné svojou argumentatívnosťou a jasnosťou. Knihu možno vrelo odporúčať všetkým, ktorí pred povrchnou okázalosťou uprednostňujú argumenty, jasný výklad a exemplifikáciu tvrdení pomocou príkladov. Kniha by si zaslúžila, aby ju zaradili medzi povinnú učebnicovú literatúru na slovenských univerzitných vzdelávacích inštitúciách.

Tatiana Sedová

ZOMREL KAROL BARON

Čitateľom *Organonu F* oznamujeme smutnú správu, že 7. marca 2004 v Paríži zomrel jeden z najvýznamnejších slovenských výtvarníkov Karol Baron. Podľaohol zraneniam, ktoré utrpel, keď ho zrazilo auto. Do Paríža prišiel na pozvanie Galérie Les Yeux Fertiles, v ktorej vystavoval svoje diela. Karol Baron sa výtvarným spracovaním hebrejského písma alef podieľal na príprave grafickej podoby obalu nášho časopisu. Baronovo alef, symbol nekonečna v jazyku teórie množín, sa stalo priam logom nášho časopisu. Česť jeho pamiatke!

Redakcia